

Концепція мовної освіти в Україні

Вступ

Глобалізаційні тенденції розвитку сучасного суспільства ставлять нові вимоги перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні молодої людини. Чинна гуманістична концепція ґрунтується на визнанні людини найвищою суспільною цінністю, а освіту, її зміст визначає як необхідну умову становлення, всебічного розвитку, самоствердження і творчої самореалізації духовно багаті особистості.

З утвердженням гуманістичної концепції в новій філософії освіти зростає роль особистості учня/студента і вчителя/викладача як індивідуальностей, що постійно співпрацюють і розвиваються, ведуть освітньо-культурний діалог у таких напрямках: знання, культура комунікації, новітні технології спілкування, проникнення в сутність предметів, явищ; ціннісні відношення і нові смисли.

Стратегічною метою сучасної освіти є формування високоосвіченої, інтелігентної, самодостатньої творчої особистості з інноваційним типом мислення і діяльності, здатної гідно відповісти на виклики цивілізації. Україна є полікультурною і багатонаціональною державою, тому особливого значення набуває виховання громадян у природовідповідному середовищі національної культури (духовної і матеріальної), становлення патріота України. Усе це потребує оновлення методології та змісту освіти загалом, і мовної зокрема.

Актуальність нової Концепції мовної освіти зумовлена такими основними чинниками:

- світовими процесами глобалізації та інформатизації суспільства;
- зростаючим попитом суспільства на мислячу, діяльну, творчу, самодостатню особистість і визначальною роллю мови в її формуванні;
- необхідністю перегляду мети, змісту і структури мовної освіти з переходом школи на 11-річний термін навчання і профілізацію її старшої ланки.

Концепція мовної освіти в Україні визначає мету і завдання, принципи вивчення мов, структуру і зміст навчання, умови реалізації. Вона ґрунтується на основних положеннях Конституції України, Законів України «Про освіту», про мови, Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти.

В Україні функціонує система неперервної мовної освіти, підкріплена виваженою мовною політикою держави, спрямованою на досконале володіння рідною мовою кожним її носієм, обов'язкове оволодіння державною українською мовою всіма громадянами (незалежно від національності, віросповідання, сфери суспільно-виробничої діяльності), на знання іноземних мов, виховання мовної толерантності.

За допомогою рідної мови діти починають пізнавати навколишній світ, входити в людську спільноту, прилучатися до національної та світової культури, щоб потім, вийшовши зі стін навчального закладу, продовжувати розвивати її далі як невід'ємну частку загальнолюдської культури. Як форма існування і вияву національної та особистісної самосвідомості рідна мова є засобом самопізнання, саморозвитку і самовираження людини, формування нового типу особистості й суспільних відносин у полікультурному світі.

Для більшості населення України рідною є українська мова. У ній акумульовано ментальність, знання і життєвий досвід предків, невичерпні скарби культури, народної думи й пісні, шляхетні, сповнені глибокої людяності правила співжиття, національні й загальнолюдські ідеали.

Для значної кількості громадян України рідною є російська мова, якою вільно володіє більшість мешканців нашої країни. Це мова міжнаціонального спілкування, одна із поширених міжнародних мов, близькоспоріднена з українською.

Частина населення України становлять мовні меншини. За законодавством України вони мають право на задоволення своїх освітніх і культурних потреб рідною мовою. Розширення кола мов, що вивчаються в навчальних закладах, значною мірою характеризує мовну освіту в Україні загалом.

Володіння державною мовою сприяє консолідації громадян у розбудові й зміцненні Української держави. Реалізуючи важливу функцію – державотворення, українська мова забезпечує доступ до джерел української духовності, дає змогу випускникам загальноосвітніх навчальних закладів якнайповніше реалізувати свої можливості, життєві потреби, плани й наміри, пов'язані з продовженням освіти, опануванням професії, працею в будь-якій галузі чи сфері життєдіяльності.

Нові завдання розвитку особистості сучасності і майбутнього вимагають змін і до рівнів володіння іноземними мовами з метою формування всіх компонентів іншомовної комунікативної компетенції.

Вільний вибір мови навчання є важливою характеристикою демократичного суспільства та концепції мовної освіти в Україні.

Провідне значення мови посилюється тим, що вона є не лише об'єктом вивчення і пізнання, а й основним засобом, знаряддям навчання, виховання і розвитку.

Пропонуються нові акценти й у філософських засадах навчання мови. У сучасній науці про мову сформувалося кілька мовознавчих наук на суміжжі з іншими галузями знань. Це лінгвофілософія, соціолінгвістика, психолінгвістика, комунікативна лінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвістика тексту, мовленнєва комунікація та ін. Окремі положення цих наук і відповідний мовний матеріал мають бути відображені в державних стандартах, програмах і підручниках. Це поглиблюватиме розуміння учнями/студентами природи і сутності мови, її поліфункціональності, ролі в сучасному суспільстві.

Практика і теорія навчання мов повинні цілеспрямовуватися на гармонізацію потреб суспільства й особистості з урахуванням мотивації, індивідуальних характеристик і можливостей учнів/студентів.

Мета вивчення мов полягає у становленні духовно багаті особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися виражальними засобами мови, її типами, стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в постійно зростаючому інформаційному потоці, уміє самостійно навчатися і самовдосконалюватися.

Освітні, розвивальні та виховні цілі реалізуються не лише на уроках мови, а й у процесі вивчення всіх інших навчальних предметів, у проведенні позакласних і позашкільних заходів.

Оволодіння мовою – важлива складова соціокультурної діяльності, тому мовна освіта повинна ставити за мету формування вміння спілкуватися на засадах діалогу культур, коли явища мови і культури, які вивчаються, пропонуються в порівнянні з аналогічними фактами рідної мови і культури. При цьому враховується вплив соціальних, психологічних, освітніх та інших чинників формування як окремої особистості, так і національності в цілому.

Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**:

- вироблення в учнів/студентів стійкої мотивації у вивченні певної мови;
- формування вмінь і навичок комунікативно доцільно користуватися засобами мови в різноманітних ситуаціях спілкування;
- засвоєння учнями/студентами мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок;
- становлення гуманістичного світогляду, формування інтелекту і духовного світу учнів/студентів, прилучення їх до національних і загальнолюдських цінностей.

В останні роки дедалі прозоріше спостерігається тенденція до оволодіння іноземними мовами, які активно набувають статусу соціально-економічного і політичного засобу порозуміння між різними представниками світової спільноти у різноманітних сферах життєдіяльності. Ці реалії об'єктивно зумовлюють розширення функцій іноземних мов і оновлення завдань володіння ними у сучасному суспільстві. Насамперед це:

- формування в учнів/студентів готовності до соціальної взаємодії для спільного розв'язання різноманітних проблем і досягнення взаєморозуміння, знаходження компромісів;

- толерантне ставлення до народів, мова яких вивчається, прилучення до діалогу культур як важливого феномену мирного співіснування і взаємозбагачення;

- ознайомлення учнів з молодіжною субкультурою, яка перебуває за межами їхнього власного мовного простору, сприяння критичному осмисленню соціальних проблем, усвідомлення життєвих цінностей;

- оволодіння прийомами самостійної роботи з мовою, стратегіями учіння, уміння користуватися компенсаторними прийомами у разі дефіциту мовних засобів;

- творче використання іноземної мови для власного самовираження, усвідомлення мовних розбіжностей з рідною мовою, знання і вміння використовувати особливості її вживання у типових соціальних ситуаціях спілкування;

- формування в учнів/студентів індивідуального стилю навчання, основним інструментом якого є використання «мовного портфеля» як засобу самоконтролю власного рівня оволодіння іншомовною комунікативною компетенцією.

Результатом навчання мов **повинна стати особистісна багатомовність**, яка передбачає усвідомлене розмежування мовних систем і відносно вільний перехід з однієї мови на іншу залежно від зміни ситуації та життєвих потреб.

Структура мовної освіти

Мовна освіта відповідає основним етапам навчально-виховного процесу і має таку структуру: дошкільна, шкільна, вища.

На **дошкільному етапі** навчання мови характеризується органічним поєднанням мовної й мовленнєвої на основі ігрової діяльності. Особлива увага приділяється загальному розвитку, формуванню понятійного і лексичного мінімуму, що охоплює основні сфери життєдіяльності дітей дошкільного віку. Велике значення надається розвитку вмінь розуміти чуже мовлення, правильно вимовляти звуки, будувати та інтонувати речення, зачувати напам'ять вірші, спілкуватися, дотримуватися мовленнєвого етикету.

Шкільний етап мовної освіти є **кількаступеневим** (початкова, основна, старша). Кожен ступінь характеризується специфікою залежно від статусу виучуваної мови, мети і завдань курсу, комунікативних потреб, вікових особливостей учнів.

Основне призначення мовної освіти в **початковій школі** – забезпечити загальний розвиток учнів, виробити в них мотивацію до вивчення мов, розвивати вміння слухати і розуміти мовлення, навчити читати і писати, на основі доступної мовної теорії формувати практичні вміння і навички (зокрема й комунікативні), а найголовніше – уміння вчитися.

Навчання учнів іноземної мови здійснюється в межах найбільш типових сфер, тем, і ситуацій спілкування у відповідності до їхніх вікових особливостей та інтересів. Відповідно до умов навчання і згідно з Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти іншомовні навчальні досягнення випускників початкової школи мають відповідати рівню А-1

В **основній школі** мовна освіта сприяє піднесенню рівня інтелектуального розвитку учнів. На цьому етапі вони засвоюють цілісну систему знань про мову, що стають підґрунтям для формування вмінь і навичок, необхідних для досконалого володіння нею. Цей найтриваліший шкільний ступінь мовної освіти характеризується активним гармонійним розвитком умінь і навичок учнів в усіх чотирьох видах мовленнєвої

діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі, посиленою роботою над засвоєнням норм літературної мови, культури мовлення і спілкування.

У сфері навчання іноземної мови розпочинається етап систематичної і послідовної роботи з автентичними навчальними матеріалами, які забезпечують нормативне оволодіння спілкуванням. Чіткіше простежується функція іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування і як інструменту в діалозі культур і цивілізацій сучасного світу. Якість іншомовних навчальних досягнень випускників основної школи має відповідати рівню B-1

У **старшій школі** здійснюється подальший розвиток базових мовних, мовленнєвих, соціокультурних, діяльнісних умінь і навичок на основі систематизації, узагальнення й поглиблення знань з кожної виучуваної мови, здобутих на попередніх етапах навчання. Своєрідність профільного навчання мови в старшій школі полягає в розмежуванні філологічного і нефілологічного напрямів. Філологічний профіль зорієнтований на поглиблення мовної компетенції учнів, формування в них наукового світогляду, проникнення в сутність лінгвістичної дійсності, яка функціонує в мові й мовленні. Нефілологічний напрям оволодіння мовою спрямований на вдосконалення комунікативної компетенції учнів.

Іншомовна освіта учнів старшої школи характеризується зміною пріоритетів як у змісті навчання, так і у формах його реалізації. Визначальними стають види діяльності, що забезпечують умови різноканальної парної та групової мовленнєвої взаємодії через виконання різноманітних творчих вправ і завдань, які сприяють задоволенню іншомовних комунікативних потреб старшокласників, зумовлених їхніми інтересами, навчальним і життєвим досвідом, перспективами професійної діяльності. Іншомовні навчальні досягнення випускників школи мають відповідати рівню B-1+

Шкільна мовна освіта поглиблюється у **вищих навчальних закладах**, де, залежно від рівня державної акредитації, спеціалізації, обраного студентами фаху, диференціюється обсяг і зміст мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок. Університетська освіта дає можливість удосконалювати володіння мовами, насамперед державною, рідною та щонайменше однією з іноземних, адже належне знання мов передбачає вільне оперування мовними ресурсами, реалізацію комунікативних намірів, розвиток умінь працювати з фаховими і художніми текстами, довідковою літературою тощо.

Передбачається удосконалення власного мовлення впродовж життя, на етапі **післядипломної освіти**.

Принципи мовної освіти

Опанування мов на різних етапах і в різних типах навчальних закладів регулюється загальнодидактичними і лінгводидактичними принципами, які в тісному взаємозв'язку забезпечують ефективне засвоєння мов і зумовлюють оптимальний вибір технологій навчання.

Мовна освіта ґрунтується на таких **загальнодидактичних принципах**: людиноцентризму, гуманізму, природо відповідності; єдності навчання, розвитку і виховання; науковості; систематичності та послідовності; усвідомленості й доступності; наступності і перспективності; зв'язку теорії з практикою; диференціації та індивідуалізації; культуровідповідності; застосування різних форм навчальної діяльності; реалізації міжпредметних зв'язків та ін.

Зі специфічних **лінгводидактичних принципів** особлива увага приділяється взаємопов'язаному (інтегрованому) навчання мови і мовлення, видів мовленнєвої діяльності, діалогу культур; мовленнєво-мисленнєвої активності, функційності, текстоцентризму, ситуативності, опори на рідну мову та ін.

Зміст мовної освіти

Зміст навчання мов має бути різноплановим і відображати три взаємопов'язані складові – мовні і мовленнєві знання, практичні вміння й навички, цінності. Відповідно до цього у змісті належить якнайповніше висвітлити:

- актуальні проблеми функціонування мови в суспільстві; теоретичний мінімум відомостей про мову та її систему (фонетику, лексику, словотвір, морфологію, синтаксис, стилістику, орфоepію і правопис), необхідний для формування лінгвістичного світогляду – системи знань про мову й мовлення і розвитку на цій основі комунікативних умінь і навичок;

- функціональну систему мовлення, представлену мовленнєвою діяльністю в єдності чотирьох складових; аспект культури мовлення, що охоплює його нормативність (дотримання правил усного й писемного мовлення), адекватність (точність висловлення думок, почуттів, волевиявлень), естетичність (оптимальний темп і гучність мовлення, тембр і інтонація, тональність, лексичне багатство, різноманітність синтаксичних конструкцій, образність), поліфункціональність (застосування мови в усіх її аспектах у будь-якій сфері суспільного життя);

- відомості, що розкривають феномен людини, людства, України й інших країн в їхній самобутності і всепланетарності водночас (основні світоглядні ідеї, ідеали, етичні уявлення, естетичні уподобання, особливості менталітету різних етносів, народів, матеріали, пов'язані з історією, географією, матеріальною і духовною культурою тощо).

Відповідно зміст навчання мов структурується за чотирма наскрізними змістовими лініями – **мовленнєвою, мовною, соціокультурною і діяльнісною (стратегічною)**. Якщо у мовній змістовій лінії провідними елементами є конкретні знання й уміння, то в інших змістових лініях істотно вагомішу роль відіграють аспекти, пов'язані з особистісними характеристиками учнів.

Мовленнєва змістова лінія визначає зміст роботи над формуванням комунікативної компетентності учнів, що передбачає гармонійний розвиток

умінь в основних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі). Це вміння сприймати й розуміти мовлення, самостійно створювати усні і письмові, діалогічні й монологічні висловлювання різних типів, стилів, жанрів мовлення в різних сферах життя, користуватися різновидами слухання й читання, вести діалог у ситуаціях спілкування з додержанням вимог мовленнєвого етикету, правильно й комунікативно доцільно висловлювати свої думки, аналізувати тексти, оцінювати і вдосконалювати власну мовленнєву діяльність, оволодівати риторичними навичками тощо.

Мовна змістова лінія містить основні мовні одиниці, поняття, факти, закономірності, що забезпечує обсяг знань, оптимальний для формування мовленнєвих умінь і навичок учнів/студентів. Ці знання є основою для правильного уявлення про мовну картину світу, структуру мови й оволодіння літературним мовленням. Важлива роль відводиться роботі над нормами літературної мови і культурою мовлення.

Соціокультурна змістова лінія є інтегративною, передбачає зв'язок навчання мови й мовлення з формуванням соціокультурної компетенції, що забезпечує єдність змісту і форми спілкування, визначає сферу відношень, орієнтовну тематику текстів, теми висловлювань, вимоги до відповідних умінь і навичок. Реалізація цієї лінії сприяє розвитку загальної культури учнів, зокрема становленню сучасних світоглядних уявлень про світобудову, природу, суспільство, людину, сенс життя в аспекті їх розвитку, цілісної системи уявлень про звичаї, традиції, реалії країни, мова якої вивчається, про особливості мовленнєвого етикету; ознайомленню з основним культурним національним набутком у контексті діалогу різних окремих культур і культури світової; розумінню загальнолюдського змісту цінностей, спільного й національно-специфічного в різних культурах, витоків культури, менталітету, способу життя, здатності будувати взаємини між людьми на основі взаємоповаги, толерантності, пошуку компромісу та ін.

Діяльнісна (стратегічна) змістова лінія має суто процесуальний характер, спрямована на забезпечення систематичного розвитку мисленнєвих здібностей учнів/студентів у процесі навчання мови, на оволодіння базовими мисленнєвими прийомами і методами – порівнянням, узагальненням, моделюванням, а також на усвідомлення учнями/студентами структури своєї пізнавальної діяльності від постановки мети до одержання результатів, вироблення стратегії індивідуального стилю діяльності, формування в учнів/студентів здатності самостійно здобувати знання, вміння фіксувати й оцінювати сприйняту інформацію, працювати колективно в умовах вибору, пошуку, дослідження тощо.

Усі змістові лінії органічно поєднуються і взаємопроникають, залишаючись водночас відносно автономними складовими змісту мовної освіти.

Умови реалізації Концепції мовної освіти

Основними умовами реалізації положень Концепції мовної освіти є:

- проведення державою ефективної мовної політики, що забезпечить дієву реалізацію стратегії мовної освіти, стійку увагу суспільства до загального рівня мовної культури населення;
- консолідація зусиль науковців, педагогів, батьків, що мають бути спрямовані на розв'язання актуальних завдань сучасної гуманітарної освіти;
- активізація діяльності громадських педагогічних організацій з метою підвищення уваги суспільства до проблем мовної освіти;
- оновлення державного стандарту сучасної мовної освіти, що дасть змогу піднести мовну освіту на якісно новий рівень, сприятиме формуванню мовної особистості учня/студента, забезпечить кожному учневі і студенту вільне володіння державною, рідною, іноземними мовами, закладе підґрунтя для вдосконалення власного мовлення впродовж життя;
- упровадження перспективних освітніх технологій – особистісно зорієнтованих, інформаційних, технологій саморозвитку, життєтворчості, партнерської співпраці;
- удосконалення діагностичних засобів відповідно до змісту нової Концепції для визначення рівнів навчальних досягнень учнів/студентів з мов, а також виявлення умов, які позитивно впливають на кінцеві результати і засвоєння мов навчання;
- удосконалення змісту мовної освіти у вищих навчальних закладах, що забезпечить формування особистості вчителя-словесника, здатного впроваджувати новітні ефективні технології опанування мови, мовлення і культури, а також мовної особистості спеціалістів різних профілів;
- створення при педагогічних вищих навчальних закладах та інститутах післядипломної педагогічної освіти лабораторій наукового дослідження проблем навчання мов у школі, що сприятиме поєднанню навчальної та науково-дослідної діяльності, залученню студентів до науково-дослідницької діяльності педагога;
- створення Національного Центру мовної освіти України, до якого ввійшли б провідні кафедри класичних і педагогічних університетів, відповідні відділи Національної академії наук, лабораторії Національної академії педагогічних наук України, методичні кабінети обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти з метою координації дій щодо поліпшення якості мовної освіти, поєднання новітніх наукових досліджень з практичною діяльністю.

Ефективна реалізація Концепції мовної освіти передбачає системний підхід: оновлення Стандарту мовної освіти, навчально-методичної літератури, удосконалення професійної майстерності учителів/викладачів, планомірне і цілеспрямоване управління освітою, залучення до розв'язання проблем мовної культури громадських організацій і суспільства в цілому.